

PEDAGOGIK DIZAYN KONSEPSIYASI VA UNI TA'LIM JARAYONIDA QO'LLASHNING ILMIY ASOSLARI

Sh.M.Matkarimova¹

Mas'ul muallif: Matkarimova Shaxnoza Maxamadjanovna, Koreya Xalqaro universiteti o'qituvchisi.

Received: 10 Oktabr 2026

Accepted: 15 Oktabr 2026

Published: 20 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Musiqi pedagogikasi. Madaniyat. Etnografiya.

Iqtibos uchun: Matkarimova, S. M. PEDAGOGIK DIZAYN KONSEPSIYASI VA UNI TA'LIM JARAYONIDA QO'LLASHNING ILMIY ASOSLARI / S. M. Matkarimova // Musiqi pedagogikasi. Madaniyat. Etnografiya. — 2026. — T. 2, № 1. — B. 132–135.

1. Koreya Xalqaro universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik dizayn konsepsiyasining mazmun-mohiyati, nazariy-metodologik asoslari hamda zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Pedagogik dizayn ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari, o'quv faoliyati va kutilayotgan natijalarni o'zaro uzviy bog'liq holda loyihalashga yo'naltirilgan tizimli pedagogik jarayon sifatida talqin etilgan. Maqolada pedagogik dizaynning tizimlilik, maqsadga yo'naltirilganlik, ta'lim oluvchiga yo'naltirilganlik, izchillik, moslashuvchanlik va natijaga yo'naltirilganlik kabi asosiy tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, ADDIE modeli misolida pedagogik dizaynning tahlil, loyihalash, ishlab chiqish, amalga oshirish va baholash bosqichlari tavsiflangan. Pedagogik dizaynni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning talabalarning faolligi, mustaqil ta'limi, individual ta'lim trayektoriyasi va ta'lim natijalarini takomillashtirishdagi pedagogik imkoniyatlari asoslangan.

Kalit so'zlar: pedagogik dizayn, ta'lim dizayni, ta'limni loyihalash, pedagogik texnologiya, ta'lim jarayoni, ADDIE modeli, ta'lim maqsadi, o'quv faoliyati, ta'lim natijasi, baholash, ta'lim oluvchi, raqamli ta'lim.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ДИЗАЙН И НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В статье рассматриваются сущность и содержание концепции педагогического дизайна, ее теоретико-методологические основы, а также возможности применения в современном образовательном процессе. Педагогический дизайн рассматривается как системный педагогический процесс, направленный на взаимосвязанное проектирование целей обучения, содержания, методов, средств, учебной деятельности и ожидаемых результатов. Раскрываются основные принципы педагогического дизайна, включая системность, целенаправленность, ориентацию на обучающегося, последовательность, гибкость и ориентацию на результаты обучения. На примере модели ADDIE характеризуются основные этапы педагогического дизайна: анализ, проектирование, разработка, реализация и оценивание. Обосновываются педагогические возможности применения педагогического дизайна для повышения активности студентов, организации самостоятельного обучения, построения индивидуальной образовательной траектории и совершенствования результатов обучения.

Ключевые слова: обучающийся, педагогический дизайн, дизайн обучения, проектирование обучения, педагогическая технология, образовательный процесс, модель ADDIE, цели обучения, учебная деятельность, результаты обучения, оценивание, цифровое образование.

THE CONCEPT OF INSTRUCTIONAL DESIGN AND THE SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF ITS APPLICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. This article examines the essence and content of the instructional design concept, its theoretical and methodological foundations, and the possibilities of its application in the modern educational process. Instructional design is considered as a systematic pedagogical process aimed at the interconnected design of learning objectives, content, methods, learning resources, educational activities, and expected learning outcomes. The article highlights the main principles of instructional design, including systematicity, goal orientation, learner-centeredness, consistency, flexibility, and outcome orientation. The major stages of instructional design are described through the ADDIE model, including analysis, design, development, implementation, and evaluation. The article also substantiates the pedagogical potential of instructional design in increasing students' learning activity, organizing independent learning, developing individual learning trajectories, and improving educational outcomes.

Keywords: instructional design, learning design, educational design, pedagogical technology, educational process, ADDIE model, learning objectives, learning activity, learning outcomes, assessment, learner, digital education.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish faqatgina ta’lim mazmunini belgilash yoki yangi pedagogik metodlardan foydalanish bilan cheklanmaydi. Bugungi kunda ta’lim maqsadlari, o’quv mazmuni, ta’lim metodlari, o’quv faoliyati, pedagogik vositalar, baholash mezonlari va kutilayotgan natijalarni yagona tizim asosida loyihalash masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Aynan shu ehtiyoj pedagogik dizayn konsepsiyasining ta’lim nazariyasi va amaliyotidagi o’rnini kuchaytirmoqda.

Pedagogik dizayn xalqaro ilmiy adabiyotlarda ko’pincha “instructional design” tushunchasi orqali ifodalanadi. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonini oldindan ilmiy asosda rejalashtirish, o’quv maqsadlarini aniqlash, ta’lim mazmunini tanlash va tashkil etish, tegishli metod hamda vositalarni belgilash, ta’lim faoliyatini loyihalash va natijalarni baholashni o’z ichiga oladi.

Pedagogik dizaynning ilmiy asoslari XX asrda ta’lim texnologiyalari, bixevioristik, kognitiv va konstruktivistik yondashuvlarning rivojlanishi bilan takomillashib bordi. R. Gagné ta’limni tashkil etishda o’quvchining ichki kognitiv jarayonlari va tashqi pedagogik shart-sharoitlar o’rtasidagi bog’liqlikka e’tibor qaratgan [1]. R. Reiser esa instructional design rivojlanishini ta’lim vositalari, tizimli ta’lim va o’quv jarayonini loyihalashning tarixiy taraqqiyoti bilan bog’laydi [2].

Pedagogik dizaynning muhim jihati shundaki, unda ta’lim jarayonining alohida elementlari bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yagona pedagogik tizim sifatida ko’rib chiqiladi. Ya’ni, belgilangan ta’lim maqsadi qanday mazmunni tanlashni, mazmun qanday metod va vositalardan foydalanishni, metodlar esa qanday faoliyat va baholash shakllarini talab qilishini belgilaydi.

Shu jihatdan pedagogik dizaynni oddiy dars rejas yoki texnologik xarita bilan tenglashtirib bo’lmaydi. U ta’lim jarayonini ilmiy asosda tahlil qilish, loyihalash, ishlab chiqish, amalga oshirish va baholash jarayonlarini qamrab oluvchi tizimli yondashuvdir.

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi pedagogik dizayn konsepsiyasining mazmun-mohiyatini ilmiy-nazariy jihatdan ochib berish, uning asosiy tamoyillari va tarkibiy bosqichlarini aniqlash hamda ta’lim jarayonida qo’llashning pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Ushbu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

- pedagogik dizayn tushunchasining ilmiy mazmunini tahlil qilish;
- pedagogik dizaynning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash;
- pedagogik dizaynning asosiy tamoyillarini tavsiflash;
- pedagogik dizayn modellarining ta’lim jarayonidagi o’rnini aniqlash;
- ADDIE modelining asosiy bosqichlarini pedagogik nuqtayi nazardan yoritish;
- pedagogik dizaynning ta’lim samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlarini asoslash.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning nazariy asosini pedagogik dizayn, ta’lim texnologiyasi, kognitiv ta’lim, konstruktivistik yondashuv, o’quv faoliyatini loyihalash va ta’lim natijalarini baholashga oid ilmiy tadqiqotlar tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish va konseptual tahlil metodlaridan foydalanildi.

Pedagogik dizayn konsepsiyasini o’rganishda uning bir nechta o’zaro bog’liq tarkibiy qismlarini hisobga olish zarur. Ular quyidagilardan iborat:

ta’lim ehtiyojlarini aniqlash → maqsadlarni belgilash → mazmunni loyihalash → metod va vositalarni tanlash → o’quv faoliyatini tashkil etish → baholash → natijalarni tahlil qilish va takomillashtirish.

Mazkur ketma-ketlik pedagogik dizaynning uzluksiz va siklik xarakterga ega ekanligini ko’rsatadi. Chunki baholash natijalari keyingi loyihalash jarayonini takomillashtirish uchun asos bo’lib xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama. “Pedagogik dizayn” tushunchasini mazmunan tahlil qilganda, uni ta’lim jarayonini maqsadli va tizimli ravishda loyihalash faoliyati sifatida izohlash mumkin.

Pedagogik dizaynning markazida ta’lim oluvchi va uning kutilayotgan ta’lim natijasi turadi. Shu sababli ta’lim jarayonini loyihalashda “O’qituvchi nimani o’rgatadi?” degan savol bilan bir qatorda “Talaba ta’lim yakunida nimani bilishi, tushunishi va bajara olishi kerak?” degan savol ham asosiy mezon sifatida qaraladi.

Bu yondashuv ta’lim jarayonini o’qituvchi faoliyatidan ta’lim oluvchining real o’quv natijalariga yo’naltirish imkonini beradi.

Pedagogik dizayn quyidagi asosiy komponentlarning o’zaro aloqadorligini nazarda tutadi:

Komponent	Mazmuni
Ta’lim ehtiyoji	Mavjud va kutilayotgan kompetensiyalar o’rtasidagi farqni aniqlash
Ta’lim maqsadi	Erishilishi lozim bo’lgan natijani belgilash
Ta’lim mazmuni	O’zlashtirilishi zarur bilim va ko’nikmalar tizimi
Metodlar	Ta’lim maqsadiga erishishga xizmat qiluvchi pedagogik usullar
Vositalar	Ta’limni amalga oshirish uchun foydalaniladigan resurslar
O’quv faoliyati	Ta’lim oluvchining amaliy va kognitiv harakatlari
Baholash	Erishilgan natijalarni aniqlash va tahlil qilish
Refleksiya	Ta’lim jarayoni va natijalarini qayta tahlil qilish

Demak, pedagogik dizayn alohida metod emas, balki ta’lim jarayonining barcha tarkibiy qismlarini o’zaro muvofiqlashtirishga xizmat qiluvchi tizimli loyihalash konsepsiyasi sifatida namoyon bo’ladi.

Pedagogik dizayn bir nechta pedagogik va psixologik nazariyalar bilan uzviy bog’liq.

Birinchidan, kognitiv yondashuv ta’lim oluvchining axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi, saqlashi va undan foydalanish jarayonlarini hisobga olishni talab qiladi. Shu sababli pedagogik dizayn o’quv materialining hajmi bilan bir qatorda uning tuzilishi, mantiqiy ketma-ketligi va kognitiv yuklamasini ham hisobga olishi kerak.

Ikkinchidan, konstruktivistik yondashuv ta’lim oluvchini bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki faol ravishda shakllantiruvchi subyekt sifatida qaraydi. Shu nuqtayi nazardan pedagogik dizaynda muammoli vaziyatlar, amaliy topshiriqlar, loyihalar, hamkorlikdagi faoliyat va reflektiv topshiriqlardan foydalanish muhimdir.

Uchinchidan, kompetensiyaviy yondashuv ta’lim natijalarini faqat bilim miqdori bilan emas, balki o’zlashtirilgan bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo’llay olish qobiliyati bilan bog’laydi.

Shu sababli zamonaviy pedagogik dizaynda:

maqsad → faoliyat → natija → baholash

o’rtasidagi muvofiqlik ta’minlanishi zarur.

Pedagogik dizaynni ta’lim jarayonida samarali qo’llash quyidagi tamoyillarga asoslanishi mumkin:

1. Maqsadga yo’naltirilganlik. Har qanday ta’lim faoliyati aniq belgilangan o’quv natijasiga yo’naltirilishi lozim. Maqsad noaniq bo’lsa, ta’lim mazmuni, metodlari va baholash mezonlarini ham aniq belgilash qiyinlashadi.

2. Ta’lim oluvchiga yo’naltirilganlik. Pedagogik dizaynda talabaning ehtiyojlari, tayyorgarlik darajasi, qiziqishlari, individual imkoniyatlari va o’quv faoliyatining xususiyatlari hisobga olinadi.

3. Tizimlilik. Ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va baholash mexanizmlari o’zaro bog’langan yagona tizimni tashkil etishi kerak.

4. Natijaga yo’naltirilganlik. Ta’lim jarayoni yakunida talaba qanday bilim, ko’nikma yoki kompetensiyani namoyon eta olishi oldindan belgilanadi.

5. Moslashuvchanlik. Pedagogik dizayn turli ta’lim sharoitlari, ta’lim oluvchilarning ehtiyojlari va texnologik imkoniyatlarga moslashtirilishi mumkin.

6. Uzluksiz baholash. Baholash faqat yakuniy natijani aniqlash vositasi emas, balki ta’lim jarayonini takomillashtirish mexanizmi sifatida ham qaraladi.

Pedagogik dizaynning amaliy modellaridan biri ADDIE modeli bo’lib, u besh asosiy bosqichni o’z ichiga oladi:

Analysis - tahlil; Design - loyihalash; Development - ishlab chiqish; Implementation - amalga oshirish; Evaluation - baholash.

Tahlil bosqichi. Ushbu bosqichda ta’lim oluvchilarning ehtiyojlari, boshlang’ich tayyorgarlik darajasi, ta’lim muammosi, mavjud resurslar va kutilayotgan natijalar aniqlanadi.

Loyihalash bosqichi. Ta’lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, topshiriqlari, ta’lim vositalari va baholash mezonlari belgilanadi.

Ishlab chiqish bosqichi. Rejalashtirilgan ta’lim mazmuni asosida o’quv materiallari, topshiriqlar, elektron resurslar, taqdimotlar, testlar va boshqa didaktik materiallar ishlab chiqiladi.

Amalga oshirish bosqichi. Loyihalashtirilgan ta’lim jarayoni amaliyotga joriy etiladi. O’qituvchi va talabalar o’rtasidagi faoliyat, o’quv topshiriqlari hamda ta’lim vositalaridan foydalanish jarayoni tashkil etiladi.

Baholash bosqichi. Ta’lim natijalari belgilangan mezonlar asosida baholanadi. Olingan natijalar asosida ta’lim dizaynining samaradorligi aniqlanadi va zarur hollarda uning ayrim elementlari qayta ishlab chiqiladi.

Shunday qilib, ADDIE modeli pedagogik dizaynni chiziqli emas, balki takomillashtirib boriladigan siklik jarayon sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Oliy ta’limda pedagogik dizayndan foydalanish o’quv mashg’ulotlarini oldindan ilmiy asosda loyihalash imkonini beradi.

Masalan, muayyan fan bo’yicha mashg’ulotni loyihalashda quyidagi ketma-ketlikdan foydalanish mumkin:

1. Muammoni aniqlash → 2. Ta’lim maqsadini belgilash → 3. Kutilayotgan natijalarni aniqlash → 4. Mazmunni tanlash → 5. Metodni belgilash → 6. Talaba faoliyatini loyihalash → 7. Baholash mezonlarini ishlab chiqish → 8. Refleksiya va takomillashtirish.

Bunday yondashuv o’qituvchiga darsning barcha bosqichlarini oldindan ko’rish va ular o’rtasidagi mantiqiy bog’liqlikni ta’minlash imkonini beradi.

Pedagogik dizayn ayniqsa quyidagi ta’lim shakllarida samarali qo’llanishi mumkin:

-auditoriya mashg’ulotlari;

-mustaqil ta’lim;

-masofaviy ta’lim;

-aralash ta’lim;

-muammoli ta’lim;

-loyihaviy ta’lim;

-flipped classroom;

-raqamli ta’lim;

-kompetensiyaga yo’naltirilgan ta’lim.

Pedagogik dizaynning yana bir muhim imkoniyati - ta’lim mazmunini individual ehtiyojlarga moslashtirishdir.

Bunda bir xil o'quv materiali barcha talabalar uchun o'zgaras shaklda taqdim etilmasdan, talabalarning tayyorgarlik darajasi va o'quv ehtiyojlariga muvofiq differensiallashtirilishi mumkin.

Pedagogik dizaynda baholash alohida yakuniy bosqich sifatida emas, balki butun ta'lim jarayoniga integratsiyalashgan komponent sifatida qaraladi.

Masalan, agar ta'lim maqsadi talabaning muammoli vaziyatni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat bo'lsa, baholash ham aynan shu faoliyatni namoyon etishga imkon beradigan topshiriqlar orqali amalga oshirilishi lozim.

Bu holat “maqsad - faoliyat - baholash” o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlaydi.

Baholash jarayonida diagnostik baholash, joriy/formativ baholash, yakuniy/summativ baholash, o'z-o'zini baholash, o'zaro baholash kabi shakllardan foydalanish mumkin.

Shu nuqtayi nazardan pedagogik dizayn ta'lim natijalarini aniqlash bilan birga, o'quv jarayonining qaysi bosqichida qanday pedagogik yordam zarurligini aniqlash imkonini ham beradi.

Xulosa. Pedagogik dizayn konsepsiyasining ilmiy-nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, u zamonaviy ta'lim jarayonini tizimli, maqsadli va natijaga yo'naltirilgan holda tashkil etishning muhim metodologik asoslaridan biridir.

Pedagogik dizaynning mohiyati ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari, o'quv faoliyati va baholash mexanizmlarini yagona tizim asosida loyihalashdan iborat. Mazkur yondashuvda ta'lim oluvchi markaziy subyekt sifatida qaralib, uning ehtiyojlari, boshlang'ich tayyorgarligi, o'quv faoliyati va kutilayotgan natijalari hisobga olinadi.

Tahlil natijasida pedagogik dizaynning asosiy tamoyillari sifatida maqsadga yo'naltirilganlik, ta'lim oluvchiga yo'naltirilganlik, tizimlilik, natijaga yo'naltirilganlik, moslashuvchanlik va uzluksiz baholash tamoyillarini ajratish mumkin.

ADDIE modeli misolida pedagogik dizaynning tahlil, loyihalash, ishlab chiqish, amalga oshirish va baholash bosqichlari o'zaro uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Ushbu bosqichlarning izchil tashkil etilishi ta'lim jarayonini oldindan ilmiy asosda rejalashtirish, ta'lim resurslarini maqsadga muvofiq tanlash va ta'lim natijalarini muntazam tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, pedagogik dizayn oliy ta'lim jarayonida qo'llash talabalarning mustaqil va faol o'quv faoliyatini tashkil etish, individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish, raqamli va interfaol vositalardan samarali foydalanish hamda ta'lim natijalarini takomillashtirish uchun metodik imkoniyat yaratadi.

Umuman olganda, pedagogik dizayn ta'lim amaliyotiga joriy etish o'qituvchining faqat darsni tashkil etuvchi subyekt sifatidagi rolini emas, balki ta'lim jarayonini loyihalovchi, boshqaruvchi, tahlil qiluvchi va takomillashtiruvchi pedagog sifatidagi professional faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Avliyakov N.X., Musaeva N.N. Pedagogik texnologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 208 b.
- [2] Omonov H.T., Xo'jayev N.X., Madyarova S.A., Eshchonov E.U. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2009. – 240 b.
- [3] Shoyimova Sh.S. Ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: IJODPRINT, 2020. – 310 b.
- [4] Anorqulova G.M. Ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2021. – 228 b.
- [5] Mamadaliyev K., Tojiyeva Sh. Pedagogik texnologiya. – 2024. – 182 b. Gagné R.M., Wager W.W., Golas K.C., Keller J.M. Principles of Instructional Design. – 5th ed. – Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning, 2005.
- [6] Reiser R.A. A History of Instructional Design and Technology: Part I: A History of Instructional Media // Educational Technology Research and Development. – 2001. – Vol. 49, No. 1. – P. 53–64.
- [7] Reiser R.A. A History of Instructional Design and Technology: Part II: A History of Instructional Design // Educational Technology Research and Development. – 2001. – Vol. 49, No. 2. – P. 57–67.
- [8] Branch R.M. Instructional Design: The ADDIE Approach. – New York: Springer, 2009.
- [9] Dick W., Carey L., Carey J.O. The Systematic Design of Instruction. – 7th ed. – Upper Saddle River, NJ: Pearson, 2009.
- [10] Merrill M.D. First Principles of Instruction // Educational Technology Research and Development. – 2002. – Vol. 50, No. 3. – P. 43–59.
- [11] Mayer R.E. Multimedia Learning. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- [12] Molenda M. In Search of the Elusive ADDIE Model // Performance Improvement. – 2003. – Vol. 42, No. 5. – P. 34–36.